

Дичковська Галина, Радченко Ольга

САМОЛЕГІТИМАЦІЯ ЯК ЯДРО ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСТВА (XIX – ПОЧ. XXI СТ.)

У статті розкривається проблема пошуку українським суспільством власної ідентичності шляхом самолегітимації. Аналізується «буття в смислі» як основа сакральної архетипічної матриці України.

Ключові слова: ідентичність, самолегітимація, Україна, сакральне.

Дичковская Г., Радченко О. Самолегитимация как ядро идентичности украинства (XIX – нач. XXI в.)

В статье раскрывается проблема поиска украинским обществом собственной идентичности путем самолегитимации. Анализируется «бытие в смысле» как основание сакральной архетипической матрицы Украины.

Ключевые слова: идентичность, самолегитимация, Украина, сакральное.

Galina Dychkovska, Olga Radchenko The self-legitimizing as a kernel of Ukraine identity (XIXth - beginning of XXIth)

Opens up problem of search Ukrainian society of own identity by the way of self-legitimizing. Being is analyzed in sense as foundation of sacred old society matrix of Ukraine.

Keywords: identity, self-legitimizing, Ukraine, sacred.

Сучасне українське суспільство перебуває у процесі пошуку власної сутності, що якісно визначатиме усі напрями його буття. Відповідь на питання «Хто ми є як нація, народ» вкотре актуалізується. Владна верхівка впроваджує в основному зовнішні джерела визначення сутності українства та України, проте, зважаючи на проблему відособленості влада-народ, паралельно (переважно на ірраціональному, архетипічному рівні) здійснюється пошук та утвердження на основі власних джерел, сутнісних потреб українців.

Україна і українство здавна перебувають у стані внутрішньої невпевненості у власній сутнісній самореалізації. Цю проблему піднімають та осмислюють у своїх творах С. Грабовський [1], О. Забужко [4], М. Костомаров [5], В. Липинський [7], І. Мірчук [9] та ін. Варто зазначити, що термін «суспільство організованого відчаю» (В. Макаренко) [8] можна застосувати до переважної (якщо не абсолютної) кількості людських суспільств, ігноруючи характеристики часу і простору. Проблему негативно впливу архетипів соціального життя на політику розробляють О. Донченко та Ю. Романенко [3]. Політичний аспект самоорганізації української політичної нації розкриває, зокрема, Г. Нестеренко [10]. Бажання ідеалу, прагнення до нього відзначають такі дослідники української ментальності, як В. Гелнер, І. Мірчук, В. Храмова [11].

Вищевказані дослідники розкривають різні виміри ідентичності українства, проте малодослідженим є процес самоорганізації, самолегітимації (термін впроваджується Г. Дичковською) як основи ідентичності українства. Розкриття сутності цього явища і є метою цієї статті. Її завдання – розкрити сутність української самолегітимації, заглибитися у витоки, початки її формування, провести порівняльний аналіз легітимація-псевдолегітимація України.

Необхідно визначити тенденції і причини невпевненості українства в можливості власної переможної сутнісної та успішної реалізації. Невпевненість у власній успішності призводить до намагання долучитися, скопіювати відносно досконалу чужу модель розвитку. Проте перенесення чужої матриці на українські реалії без врахування власних культурно-історичних, ментальних, економічних, політичних особливостей містить приховану небезпеку. Одним з її варіантів є відмова від українства, перехід на імперські позиції (з супровідними процесами еміграції, деградації тощо). Інший – це те, що українське суспільство, маючи власну світоглядно-архетипічну матрицю, не спроможне її реалізувати (пошук шляху реалізації). Для вияснення цього питання спробуємо схематично ретроспективно простежити світоглядну практику української та владно-української самолегітимації за вектором сьогодення – минуле.

Сучасну українську владно-політичну верхівку можна поділити за принципом орієнтації на: «східну» (проросійську) та «західну» (проєвропейсько-американську). Такий поділ ві-

дображає не зіткнення деструктивних і конструктивних сил, а всього лиш різницю в орієнтації на *легітиматора*. Насправді позиція «Нам необхідно ставати європейцями» внутрішньо тожжна матриці «нам необхідно ставати євразійцями», різниця не у сутності, а у *векторі*. Жодна зі вказаних позицій не спрямована на віднайдення власної української сутності (що означає стати *українцем*, відбутися *Україні?*). Крім того, існує величезне недовір'я, що саме *українство* дасть змогу сутнісної реалізації.

Водночас здавна в Україні присутня сила «власне українськості», зафіксована метафорично в декалогіві ОУН: «Я, Дух відвічної стихії, що порятував тебе від татарського потопу і поставив на грані двох світів творити нове життя,» – яка немислимим чином, часто цілком алогічно, неймовірно і парадоксально утверджує українську матрицю буття. Доведення існування такої матриці потребує багато часу та логічно-історичних підтверджень, які, однак, завжди будуть доведенням опосередкованим. Але не варто трактувати цю матрицю як неосяжну апріорну даність. Вже один факт існування України як держави, країни, яка ретельно заперечувалася протягом століть потужними імперськими машинами різних локалізацій, свідчить про наявність міцного духовно-ментального ядра, що зуміло протистояти нівеляційним тенденціям.

Намагання охопити й одноосібно оволодіти цим *сакральним українським ядром* становить другий бік проблеми української легітиматії: ототожнення себе і України сакральної, – у глибокій підсвідомій потребі власної самосакралізації. Це породжує феномен одвічного українського отаманства, тотального дріблення до найменших одиниць, псевдомесіанства, де кожен бачить себе рятівником нації, водночас ігноруючи та зневажаючи ту частину нації, що не підпорядковується чи не належить до прихильників певного «месії» («Де два українці, там три гетьмани»). Проблему глибокої внутрішньої самоненависті українців детально окреслює В. Липинський, описуючи історичні події становлення Центральної ради. Суть питання зводиться до того, що сакральне, істинне, абсолютне, правдиво українське зводиться до егоїстичного «Я», всі інші «Я» десакралізуються, часом демонізуються та ігноруються. Водночас позиція атомізації суспільства (до рівня індивіда) прирікає «месію» на абсолютний програш, на хаотизацію, знищення або підпорядкування сторонній владоспроможній матриці. Українці шука-

ють ідеал, і, не знаходячи його, відкидають власних реальних лідерів, черговий раз прирікаючи себе на поразку. Що стосується ілюстрації вказаної тенденції, то вона яскраво виявляється у стосунках коаліційних сил. Єдність духу Майдану 2004 р. зруйновано *боротьбою за право репрезентації* того ж Майдану. Програшність такої позиції не потребує доведення, між тим вона є **фактом** української політичної дійсності.

1990-ті роки як роки становлення української незалежності відбувалися під знаками «ринку», «демократії», «деідеологізації», «лібералізму», «приватизації» тощо. На тому переломному етапі актуалізувалася потреба оголосити пріоритетними інтереси українського соціуму, зігнувши зовнішні вектори та їх тиск, брати відповідальність за власні рішення, що сформуєть реальність власного народу. Проте відповідного харизматичного лідера тоді не виявилось. Вектор політичних рішень переорієнтувався, став більш європейсько спрямованим. Панацея Радянського Союзу «відсутність приватної власності забезпечить створення суспільства соціальної справедливості, добробуту, достатку» замінилася на прямо протилежну: «ринку і приватизація забезпечать порядок і добробут». Ідол ринку тотожний ідолу споживацтва: «Tesko ergo sum». Щоб бути, треба купити, виробництво-творення перетворилось у репродукування заради споживання. Володіння здійснюється не через пряму загрозу, а через залежність від споживання, споживання поглинуло людину. Криза Європи, яка насамперед виявляється в демографічній кризі: Європа не хоче народжувати своє майбутнє, – полягає в запереченні продовження безмістовної репродукції.

Жодна з вищевказаних панацей себе не виправдали, однак обидві й на сьогодні функціонують. Вони шукають закон розвитку суспільства, та **обидві ігнорують і людину, і суспільство як реально діючу суб'єктну силу**, що може використовувати, пристосовувати і приватну власність, і націоналізацію, і ринок, і регулювання як *механізми, інструменти* власного буття. Але коли суспільство стає заручником догми, воно десуб'єктизується і не може використати будь-який постулат собі на користь, бо саме стає інструментом, а не джерелом дії.

Говорячи про реалії України, знову отримуємо зовнішню легітимізацію (законом, економічним чи політичним устроєм), копіювання чужого та бездумне ігнорування необхідності усві-

домлення власних потреб та пошуку адекватних відповідальних рішень їх задоволення.

Відродження 1960-х було в основі своїй пошуком власної української суті, пошуком, який, однак, подекуди також набував ознак зовнішньолегітимізаційної векторності. Десталінізація 1950-х дала змогу ставити питання не лише про репресії, але й про власну суть і шляхи її реалізації. Із розуміння, що Сталін та репресії – не істина, не виринає безпосередня та **сутнісна Істина**. Пошук її в різних формах приводить людей до розуміння сакральної суті України (*варто зауважити, що серед них було багато російськомовних, для яких шлях до Істини ставав шляхом до України*), але подальші репресії вимагають зміни тактики. Пошуки України загрожують ув'язненням і навіть смертю, а пошуки удосконалення радянської влади (І. Дзюба) чи відстоювання гуманізму, прав людини, демократії (Гельсінська Спілка, інші правозахисні рухи) попри репресії, толеруються дещо більше, мають загальносвітове визнання і тим змушують радянську імперію хоч інколи робити незначні поступки. (Стосовно того, наскільки боротьба за демократію була «безпечнішою» від боротьби за Україну, можемо судити з політики тотального нищення борців за Україну супроти манери екстрадиції супроти борців за людинолюбність і народ). Тактика поступово стає стратегією, відмова від ідеї сакральності України на угоду соціальній справедливості, гуманізму чи демократії поступово знову стає світоглядом зовнішньої легітимації.

У кінцевому підсумку в 1990-х ми приходимо до незалежності не з позиції власної потреби України (вона, без сумніву, була, проте навіть не вербалізувалась як загальна сакральна, безапеляційна істина), а з позиції демократії та «перестройки». Україна відбулася як наслідок демократизації, а не як власне усвідомлене прагнення. Це породжує такі дивні політичні викрутаси, як відмова від власної ідеології, засудження націоналізму як мотлоху історії (В. Чорновіл, 1990-ті), відмова від ядерної зброї, розвал легкої промисловості без жодного спротиву держави тощо. «Священною коровою» виступає демократія і, пізніше, ринок, а що ці ідеї дають змогу входження на Україну різноманітних сил, спрямованих на свідоме руйнування нашого суспільства, до уваги не береться.

Наступний ретроспективно-державотворчий період – поч. ХХ ст.: Центральна рада, Гетьманщина, Директорія, Радянська

Україна. Вже один перелік «репрезентантів» України чітко вказує на причину поразки нашого тогочасного державотворення. Причому намагання одноосібно представляти Україну дивним чином поєднується із зовнішньо-векторною легітимацією. Центральна рада свято вірить, що побудова соціалізму *автоматично* подарує нам справедливість соціальну та, як наслідок, – національну. Причому соціалізм чомусь вперто асоціюється з Росією, щоправда радянською (В. Винниченко). Натомість М. Грушевський настійливо і послідовно відмовляється від владно-інституційних інструментів, боячись, що вони стануть елементами насильства: нам не потрібно тюрем, судів, поліції тощо, хай ці інституції візьме на себе широка федерація [2].

М. Грушевський позиціонує ще одну архетипічну орієнтацію українства: відмова від насильства як способу організації суспільства. На жаль, відмова від насильства в ментальності центральної ради виливалася ні в що інше, як у відмову від побудови власного українського суспільства. У цей час Росія буде «найвищу істину» – соціалізм, що його буде втілено в державі диктатури пролетаріату, в якій відбудуватиметься повне злиття націй [6].

Історія демонструє, як наміри формують подальше розгортання подій. Центральна рада, для якої будь-яка, в тому числі українська держава, – втілення насильства, власну суспільну структуру так і не зреалізувала, *бо не ставила за мету її здійснити*. Хотіли втілити в життя ідеї справедливості та соціалізму, проте вони чомусь категорично не узгоджувалися з українською державністю. Російські більшовики соціалізм бачили не інакше, як у власному державно-імперському пануванні, це була реалізація закону історії та найвищої істини, закономірно, що їх намір реалізувався та переміг не в 1917-му чи 1920-му р., а в 1905-1915 рр., коли програми розвитку тільки закладалися.

У цих намаганнях легітимізуватися через соціалізм, Польщу, Росію, Німеччину, Австрію тощо, потужно, але зовсім самотньо стоять постаті В. Липинського та М. Міхновського, які вперто доводять українському суспільству необхідність самостановлення. Вони, власне, не провадять самолегітимацію, для них – це апріорна «Істина», істина, що означає наявність справжнього власного українського буття. Трагічна доля обох тільки підкреслює тогочасну неспроможність українства системно прийняти і сприйняти необхідність становлення власної колек-

тивної суб'єктності. Власне, як продовження їх позиції виростає боротьба УВО, ОУН і УПА.

1930-1950-ті роки відзначені, з одного боку, тотальним радянським терором, а з іншого – боротьбою ОУН та УПА. Важливо зауважити, що важкі 1920-ті як в комуністичному, так і в ліберальному середовищі посилюють пошуки *власної сутності*. Це формує, з одного боку, потужні тенденції націонал-комунізму, з іншого – націоналістичну самоорганізацію українського суспільства. Важливо зауважити таку *тенденцію: суспільна криза* ліквідує зовнішню самолегітимацію, дає усвідомлення, що чужинецька матриця спрямована на фізичну чи ментальну смерть українства. Закономірно посилюється пошук власного сутнісного індивідуального та суспільного самостановлення.

Заснування розглянутих вище процесів відбувається ще в 19-му ст. Ключовою постаттю постає Т. Шевченко, котрий у народній ментальності має статус пророка. Функція пророка – показувати людям їхню сакральну сутність. Зневажений до рівня худоби, кріпак отримав свідчення не просто власної цінності – власного Господнього призначення («Неофіти»), яке розкривало *перспективу смислу* українського життя. Шевченко шукав не Україну, шукав Бога і Істину, а знаходив Україну. Відкрито, відверто і навіть абсолютно зігнував зовнішню легітимацію. Стверджував, що імперський насильницький світ визнавати божественним – абсурдно; Україна є і буде – і саме в цьому Господня воля [12].

Шевченкова максима може видатися абсурдною, але вона звучить приблизно так: якщо немає України, то немає і Бога. Навіщо мені Бог, який прирікає мою Україну /мене, моє сутнісне буття/ на смерть і небуття? Бог – це становлення справжньої України. Україна постає як *світ, здатний протистояти брутальному насильству світової імперії*, світ, збудований на основі любові і поваги до кожного. Чому України немає? Знову те ж саме: страх відбутися, намагання жити за чужими матрицями, ігнорування або вбивство Іншого українця...

Якщо для Шевченка все чітко і однозначно: імперія – пекло, Україна – рай (О. Забужко) [4], то для переважної тогочасної політичної та інтелектуальної еліти (М. Максимович, М. Костомаров, К. Рилєєв та ін.) такої однозначності нема. Більшість все ж намагається сумістити несумісне: зберегти вірнопідданість царю, імператору та захистити права українців.

Найбільш показовою є позиція М.Костомарова, який також приходив до України через пошук та відчуття справедливості. Намагання вберегти українців перед зневагою великоросів приводить його на позиції українства, але вірнопідданства царю-імператору він так і не втратив до кінця свого життя (потреба зовнішньої легітимації). Більше того, Костомаров висловив світоглядно-ментальну настанову, що стала детонатором українських державотворчих катастроф наступного століття.

М.Костомаров твердив: держава виникає там, де один народ поневолює інший. Звідси підсумовував: оскільки Україна нікого поневолювати не збирається, держава їй не потрібна... Пізніше цю тезу повторять М. Драгоманов, М. Грушевський, Центральна Рада. Таким чином виникає **парадоксально-абсурдна роздвоєна свідомість**, орієнтована на захист українства з одночасною відмовою від власної української суспільної самореалізації.

За К. Г. Юнгом, ситуація *повторення* в суспільному житті означає ніщо інше, як архетипічну ознаку, наявність глибокого суспільного архетипу, що постійно, хоч в різних формах і ситуаціях себе відтворює. Архетип задіяний на базові ґрунтовні потреби певного суспільства і буде завжди в прямій чи перверзійній формі себе відтворювати [13].

Давнім і вагомим є взаємозв'язок самолегітимації України та християнства, у тому числі й на архетипічному рівні. Ототожнення себе з релігією, а через неї – з Богом в претензії на божественне всевладдя і всемогутність загалом є типовим явищем. Якщо Польща «апостолувала Схід», Росія «рятувала людство» «істинним православ'ям», то Україна *ніколи не використовувала християнство як форму легітимації власної експансії*. Християнство для України – шлях самовдосконалення та самостановлення, гармонії та істини, і в цьому воно не суперечне власному язичницькому шляху. Намагання синтезу цих двох основ постійно присутні в житті українського суспільства (І.Каганець). Для їх гармонізації необхідна відмова від канонізовано-догматичних форм (фарисейство) і повернення до ***живої віри-відчуття*** святості української людини і суспільства.

Вказані архетипічні точки є виявом одного архетипу, означають неусвідомлену ***потребу реалізувати Бога у власному житті та житті України***. Ця потреба настільки велика, що

вона зуміла витримати всі перверзії нашої історії. Ця історія алогічна, як і будь-який архетип.

Дослідники української ментальності відзначають прагнення українців до ідеалу, проте воно нівелюється *зневір'ям у можливість його існування і реалізацію*. Причому це невір'я існує на різних рівнях української ментальності (сковородинівська втеча від світу, апокаліптично-саркастичні настрої нашої інтелектуальної еліти, аж до нової хвилі еміграції тощо). Спрямованість на ідеал, намагання бути ідеальним, та розуміння власної неідеальності породжує постійну внутрішню деструкцію та негативну самооцінку власної неідеальності. Звідси хронічне українське «мало» (малоросія, малопольща, малорумунія...), яке наструє на втечу від *себе-поганого*, від українства, від України (С.Грабовський) [1].

Усвідомлення України як втілення «Ідеалу», Господньої істини і намагання її реалізувати породжують в нашій історії особливі ситуації і постаті: Тарас Шевченко; Братство Тарасівців – «Ми, яко космофіли, любимо усе людство і усім людям бажаємо однакового добра і однакової волі, повинні бути також націоналами і дати задля добра усього людства іще одну вільну духом одиницю, націю»; Крути і крутянці; ОУН і УПА, які вірили в можливість постання України, тоді, коли увесь світ здригався в страхі перед радянським тоталітаризмом. Їм вистачало **віри**, сили на протест, але забракло сили на повноцінну *реалізацію* свого ідеалу. Подібних прикладів безліч, слід підкреслити, що ці *одиниці* своєю *вірою і дією* зуміли утвердити **реальність України** попри її заперечення зовнішніми силами *через фізичне та інтелектуальне знищення*.

У пошуках власної української ідентичності здебільшого здійснюється намагання реалізувати Україну через зовнішню силу, шляхом зовнішньої легітимації – псевдолегітимації. Цей формальний варіант обирається внаслідок зневіри в можливість успішної реалізації України, власного українства. Однією з форм є відмова від насильства як форми організації суспільства та відмова від ідеї української держави (суспільства, самоорганізації, колективної суб'єктності) як від насильства, а, отже, відмова від власної самолегітимації. Натомість справжня легітимація українства полягає у зусиллях реалізувати Україну через «Абсолют» чи абстрактну ідеальну форму (справедливість) як самолегітимацію. Підставою самолегітимації є усвідомлення

України як втілення ідеалу, істини, сакральності. Віднайдення українством власної ідентичності – це й надання світу розуміння того, що процес глобалізації можливий при одночасному збереженні особистої та національної індивідуальності, а інакше він призведе до втрати сутності, індивідуальності та повноцінної особистості, що загрожує деградацією всього суспільного процесу.

Література:

1. Грабовський С. Українська людина у вимірах ХХ століття: до постановки проблеми / С. Грабовський – К.: Київське братство, 1997. – 118 с.
2. Грушевський М. Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання. 1920 р. / Михайло Грушевський Хто такі українці та чого вони хочуть. – К.: Т-во «Знання», 1991. – С. 95-133.
3. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): монографія / Олена Донченко, Юрій Романенко – К.: Либідь, 2001. – 334 с. – ISBN 966-06-0179-4.
4. Забужко О. С. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / Оксана Забужко. – К.: Абрис, 1997. – 144 с.
5. Костомаров М. Закон Божий (Книга буття Українського народу) / М. Костомаров – К.: Либідь, 1991. – 24 с.
6. Ленин В. Вопросы национальной политики и пролетарского интернационализма / В. Ленин – М., 1965. – 192 с.
7. Липинський В. Покликання «Варягів» чи організація хліборобів? / В. Липинський. – 2-е вид. – Нью-Йорк: Видав. корпорація «Булава», 1954. – 114 с.
8. Макаренко В. П. Главные идеологии современности / В. П. Макаренко. – Ростов-на-Дону: Изд.-во «Феникс», 2000. – 480 с.
9. Мірчук І. Етика та політика / І. Мірчук – Прага: Український Вільний університет, 1923. – 31 с.
10. Нестеренко Г. Українська політична нація: самоорганізаційні засади становлення: монографія / Галина Олегівна Нестеренко. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – 360 с.
11. Храмова В. До проблеми української ментальності / В. Храмова // Українська душа. – К., 1992. – С. 3-36.
12. Шевченко Т. І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні мое дружнєє посланіє / Тарас Шевченко. Три літа: вибране. – К.: Книговид. Центр «Посредник» Ltd., 1994. – С. 116-122.
13. Юнг К. Г. Сознание и бессознательное / пер. с англ. / К. Г. Юнг. – СПб.: Университетская книга, 1997. – 544 с.